

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

HORVÁTH LÁSZLÓ

HYPEREIDÉS BESZÉDE PHRYNÉ VÉDELMÉBEN
A TÖREDÉKEK ÚJ KRITIKAI KIADÁSA ÉS ÉRTELMEZÉSE*

Jensen Hypereidés Teubner-kiadásának (1917) centenáriumát követően az új kritikai kiadás készítőjének az elmúlt száz évben visszanyert új beszédrészletek mellett a töredékek teljes körű vizsgálatát is kötelezően el kell végeznie.¹ A Phryné érdekében elmondott LX. beszéd töredékeinek megújított, részben bővített, nyomdára előkészített formáját függelékben közlöm. A kiadást megelőző munka – magától értetődően – a vonatkozó szakirodalom feldolgozására is kiterjedt. Az elmúlt évszázadban a beszéd kutatásában meghatározó tanulmányokat írtak többek között Semenov, Raubitschek, Kowalski, Cooper, O’Connel, Filonik, legutóbb pedig Eidinow az *Envy, Poison, and Death: Women on Trial in Classical Athens* című kötetének Phrynére vonatkozó fejezetében.² A maroknyi testimonium és töredék összefüggéseinek, a híres beszéd és védelem valós eszközeinek feltárásában markánsan eltérő eredmények születtek. Tény azonban, hogy már a „Jensen előtti időkben” megszülettek azok a tézisek, amelyek a huszadik század végének szakirodalmában olykor a *prótos heuretés* megnevezése nélkül visszatérnek. A meghatározó testimoniumok ősforrásának munkamódszerét, Idomeneus szerepét 1907-ben Radermacher, az elhíresült ruhaletépés-anekdota kitalált jellegét pedig 1912-ben Lipsius már igazolta.³ A mindent megkérdőjelező hiperkritika – Raubitschek túlságosan megengedő, konzervatív álláspontjának ellensúlyaként – mára a beszédet övező irodalmi hagyomány szinte minden elemére kiterjed. Némileg sarkítva azt állíthatnánk, ha hiteles ókori tanúkként Ps.-Longinos és Quintilianus nem méltatták volna

* A tanulmány az NKFIH NN 124539 számú pályázat (*Társadalmi kontextus a szövegkritika tükrében: Bizáncan innen és túl*) támogatásával jött létre.

¹ Két kiemelkedő jelentőségű új szöveg: L. Horváth: *Der neue Hypereides. Textedition, Studien und Erläuterungen*. Berlin–München–Boston 2014. 69 skk. és 184 skk. (magyarul: *Horváth L.: Az új Hypereidés*. Budapest 2015. 93 skk. és 231 skk.) és K. Fleischer: *Eine neue Hypereidesrede aus Herkulaneum: Gegen die Gesandten des Antipatros (PHerc. 1021, Kol. 11+12)*. ZPE 207 (2018) 21 skk.

² A. Semenov: *Hypereides und Phryne*. Klio 28 (1935) 271 skk. A. Raubitschek: *Phryne*. In: PWRE XXXIX (1941) 893 skk. G. Kowalski: *De Phrynes pectore nudato*. Eos 42 (1947) 50 skk. C. Cooper: *Hyperides and the Trial of Phryne*. Phoenix 49 (1995) 303 skk. P. O’Connel: *Hyperides and Epopteia: A New Fragment of the Defense of Phryne*. GRBS 53 (2013) 90 skk. J. Filonik: *Athenian Impiety Trials: a Reappraisal*. Dike 16 (2013) 11 skk. E. Eidinow: *Envy, Poison, and Death: Women on Trial in Classical Athens*. Oxford 2016. 23 skk.

³ Radermacher a Wilhelm Christ irodalomtörténetéről írt recenziójában: Berl. Phil. Woch. XXVII. No. 10. 302 sk. és H. J. Lipsius: *Das attische Recht und Rechtsverfahren*. Leipzig 1905. 920. 76. jegyz.

röviden a beszédet, illetve Quintilianus nem idézne M. Valerius Messala Corvinus virtuóz latin fordításából, a Phryné-beszéd – a valódiság szempontjából – Alkiphrón fiktív szerelmes leveleivel vetekedne. Könnyen „bebizonyosodna”, hogy csupán iskolai gyakorlat volt... (A testimoniumokról lásd a függelék.)

Ez a tanulmány az új kritikai kiadás háttér munkálatainak eredménye. Nem célom a szakirodalomban fellelhető egyes álláspontok tételes bemutatása és ütköztetése (lásd 2. lábjegyzet). A közismert beszéd kiindulópontjának és tartalmának rövid, az ókori testimoniumok alapján történő ismertetését követően – miként azt világos és máig mértekadó tanulmányában Cooper is tette – a beszédet övező hagyomány két sarkalatos pontjára összpontosítok. Letépte-e a szónok a beszéde végén Phryné ruháját (valóban ez volt-e az *ultima ratio*), illetve volt-e szerelmi viszony Hypereidés és Phryné között?

A Spengel, majd Dilts és Kennedy gondozásában kiadott *Anonymus Seguerianus* Neoklésnek tulajdonított Τέχνη ῥητορική értekezése tartalmazza a Phryné ellen Euthiasztól felsorakoztatott vádpontokat (lásd a függelék bevezetője: *de causa*).

κατὰ μὲν οὖν ὑπόθεσιν ἀνακεφαλαίωσις γίνεται, ὅταν αὐτὰ τὰ τὴν ὑπόθεσιν πεποιηκότα ψιλῶς ἐκτιθώμεθα, οἷον ἄσεβείας κρινομένη ἡ Φρύνη· καὶ γὰρ ἐκώμασεν ἐν Λυκείῳ καὶ καινὸν εἰσήγαγε θεὸν καὶ θιάσους ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν συνήγαγεν· ἔπέδειξα τοίνυν ὑμῖν ἄσεβῃ Φρύνην, κωμάσασαν ἀναιδῶς, καινοῦ θεοῦ εἰσηγήτριαν, θιάσους ἀνδρῶν ἐκθέσμιους καὶ γυναικῶν συναγαγοῦσαν. ψιλὰ γὰρ νῦν τὰ πρᾶγματα διηγεῖται. *Anon. Seguer. 215 (Dilts et Kennedy)*

Az ügyalap szerinti ismétlés az, amikor az ügy alapját jelentő elemeket szikáran felsoroljuk. Ilyen például az istenkáromlással megvádolt Phryné esete, aki a Lykeionban tivornyát rendezett, új istenek tiszteletét honosította meg, és férfiak és nők együttes kicsapongó felvonulását szervezte meg: „immár bebizonyítottam nektek, hogy Phryné istenkáromló: szemérmetlen tivornyázó, új istenek meghonosítója, férfiak és nők bacchikus közcsődületének törvénytíró szervezője.” Itt ugyanis az ügyeket szikáran adják elő.

Jóllehet az idézet hitelét már az ókorban kétségbe vonták, és a legújabb szakirodalomban sem sikerült minden kétséget kizáróan meghatározni sem a per típusát, sem a *casus litigandit* (az esetleges politikai összefüggéseket), biztos, hogy Phrynét halálbüntetés fenyegette, Hypereidés védte és felmentették.

A szónok és a hetéra közötti szerelmi viszony és a ruha letépésének meghatározó testimoniuma Athénaiostól származik (tudósításával egy tőről fakad a *Tíz szónok életrajza*) (lásd a függelékben fr. 171. és fr. 178.).

Athénaios tudósítása bővebben:

Ὑπερείδης δ' ὁ ῥήτωρ ἐκ τῆς πατρῴας οἰκίας τὸν υἱὸν ἀποβαλὼν Γλαύκιππον Μυρρίνην τὴν πολυτελεστάτην ἑταίραν ἀνέλαβε, καὶ ταύτην μὲν ἐν ᾧσται εἶχεν, ἐν Πειραιεὶ δὲ Ἀρισταγόραν, Φίλαν δ' ἐν Ἐλευσίνι, ἣν πολλῶν ὠνησάμενος χρημάτων εἶχεν ἐλευθερώσας, ὕστερον δὲ καὶ οἰκουρὸν αὐτὴν ἐποίησατο, ὥς Ἰδομενεὺς

ιστορεῖ. ἐν δὲ τῷ ὑπὲρ Φρύνης λόγῳ Ὑπερείδης ὁμολογῶν ἔρᾶν τῆς γυναικὸς καὶ οὐδέπω τοῦ ἔρωτος ἀπηλλαγμένους τὴν προειρημένην Μυρρίνην εἰς τὴν οἰκίαν εἰσῆγαγεν. ἦν δ' ἡ Φρύνη ἐκ Θεσπιῶν. κρινομένη δὲ ὑπὸ Εὐθείου τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀπέφυγεν· διόπερ ὀργισθεὶς ὁ Εὐθείας οὐκ ἔτι εἶπεν ἄλλην δίκην, ὥς φησιν Ἑρμιππος. ὁ δὲ Ὑπερείδης συναγορεύων τῇ Φρύνῃ, ὥς οὐδὲν ἦνυε λέγων ἐπίδοξοί τε ἦσαν οἱ δικασταὶ καταψηφιούμενοι, παραγαγὼν αὐτὴν εἰς τοῦμφανὲς καὶ περιρῆξας τοὺς χιτωνίσκους γυμνά τε τὰ στέρνα ποιήσας τοὺς ἐπιλογικούς οἴκτους ἐκ τῆς ὤψεως αὐτῆς ἐπερρητόρευσεν δεισιδαιμονησαί τε ἐποίησεν τοὺς δικαστὰς τὴν ὑποφῆτιν καὶ ζάκορον Ἀφροδίτης ἐλέῳ χαρισισμένους μὴ ἀποκτεῖναι. καὶ ἀφεθείσης ἐγράφη μετὰ ταῦτα ψήφισμα, μηδὲνα οἰκτιζέσθαι τῶν λεγόντων ὑπὲρ τινος μηδὲ βλεπόμενον τὸν κατηγορούμενον ἢ τὴν κατηγορουμένην κρίνεσθαι. ἦν δὲ ὄντως μᾶλλον ἡ Φρύνη καλὴ ἐν τοῖς μὴ βλεπομένοις. διόπερ οὐδὲ ῥαδίως ἦν αὐτὴν ἰδεῖν γυμνήν· ἐχέσαρκα γὰρ χιτῶνιον ἡμπείχετο καὶ τοῖς δημοσίοις οὐκ ἐχρήτο βαλανείοις. τῇ δὲ τῶν Ἐλευσινίων πανηγύρει καὶ τῇ τῶν Ποσειδωνίων ἐν ὄψει τῶν Πανελλήνων πάντων ἀποθεμένη θοιμάτιον καὶ λύσασα τὰς κόμας ἐνέβαινε τῇ θαλάττῃ· καὶ ἀπ' αὐτῆς Ἀπελλῆς τὴν Ἀναδυομένην Ἀφροδίτην ἀπεγράψατο. καὶ Πραξιτέλης δὲ ὁ ἀγαματοποιὸς ἔρῳν αὐτῆς τὴν Κνιδίαν Ἀφροδίτην ἀπ' αὐτῆς ἐπλάσαστο καὶ ἐν τῇ τοῦ Ἐρωτος βάσει τῇ ὑπὸ τὴν σκηνὴν τοῦ θεάτρου ἐπέγραψε· Πραξιτέλης ὃν ἔπασχε διηκριβῶσεν Ἐρωτα, / ἐξ ἰδίης ἔλκων ἀρχέτυπον κραδίης, / Φρύνη μισθὸν ἐμεῖο διδοὺς ἐμέ. φίλτρα δὲ βάλλω / οὐκέτ' οἰστεύων, ἀλλ' ἀτενίζόμενος. ἐκλογὴν δὲ αὐτῇ τῶν ἀγαλμάτων ἔδωκεν, εἴτε τὸν Ἐρωτα θέλοι λαβεῖν εἴτε τὸν ἐπὶ Τριπόδων Σάτυρον. ἡ δὲ ἐλομένη τὸν Ἐρωτα ἀνέθηκεν αὐτὸν ἐν Θεσπιαῖς. αὐτῆς δὲ τῆς Φρύνης οἱ περικτιόνες ἀνδριάντα ποιήσαντες ἀνέθηκαν ἐν Δελφοῖς χρύσειον ἐπὶ κίονος Πεντελικοῦ· κατεσκεύασε δ' αὐτὸν Πραξιτέλης. ὃν καὶ θεασάμενος Κράτης ὁ κυνικός ἔφη τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀκρασίας ἀνάθημα. ἔστηκε δὲ καὶ ἡ εἰκὼν αὐτῇ μέσῃ τῆς Ἀρχιδάμου τοῦ Λακεδαιμονίων βασιλέως καὶ τῆς Φιλίππου τοῦ Ἀμύντου, ἔχουσα ἐπιγραφὴν Φρύνη Ἐπικλέους Θεσπική, ὥς φησιν Ἀλκέτας ἐν β' περὶ τῶν ἐν Δελφοῖς Ἀναθημάτων. Ἀπολλόδωρος δ' ἐν τῷ περὶ Ἑταιρῶν δύο ἀναγράφει Φρύνας γεγενῆσθαι, ὧν τὴν μὲν ἐπικαλεῖσθαι Κλαυσιγέλωτα, τὴν δὲ Σατέρδιον. Ἡρόδικος δὲ ἐν ἑκτῷ Κωμωδουμένων τὴν μὲν παρὰ τοῖς ῥήτορσιν φησιν ὀνομαζομένην Σηστὸν καλεῖσθαι διὰ τὸ ἀποσθῆναι καὶ ἀποδύειν τοὺς συνόντας αὐτῇ, τὴν δὲ Θεσπικὴν. ἐπλούτει δὲ σφόδρα ἡ Φρύνη καὶ ὑπὸ σκηνῇ τειχεῖν τὰς Θήβας, ἐὰν ἐπιγράψωσιν Θηβαῖοι ὅτι Ἀλέξανδρος μὲν κατέσκαψεν, ἀνέστησεν δὲ Φρύνη ἡ ἑταῖρα, ὥς ἰστορεῖ Καλλίστρατος ἐν τῷ περὶ Ἑταιρῶν. εἶρηκεν δὲ περὶ τοῦ πλούτου αὐτῆς Τιμοκλῆς ὁ κωμικός ἐν Νεαίρᾳ – πρόκειται τὸ μαρτύριον – καὶ Ἀμφίς ἐν Κουρίδι. παρεσίτει δὲ τῇ Φρύνῃ Γρυλλίων εἷς ὢν τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, ὥς καὶ Σάτυρος ὁ Ὀλύνθιος ὑποκριτὴς Παμφίλῃ. Ἀριστογείτων δὲ ἐν τῷ κατὰ Φρύνης τὸ κύριόν φησιν αὐτῆς εἶναι ὄνομα Μνησαρέτην. οὐκ ἄγνοῶ δὲ ὅτι τὸν ἐπιγραφόμενον κατ' αὐτῆς Εὐθείου λόγον Διόδωρος ὁ περιηγητὴς Ἀναξιμένους φησὶν εἶναι. Ποσειδιππος δ' ὁ κωμικός ἐν Ἐφεσίᾳ τάδε φησὶν περὶ αὐτῆς· Φρύνη πρό <γ> ἡμῶν γέγονεν ἐπιφανεστάτη / πολὺ τῶν ἑταιρῶν· καὶ γὰρ εἰ νεωτέρα / τῶν τότε χρόνων εἶ, τὸν γ' ἄγῳ ἀκήκοας. / βλάπτειν δοκοῦσα τοὺς βίους μείζους βλάβας / τὴν ἡλιαίαν εἴλε περὶ τοῦ σώματος / καὶ τῶν δικαστῶν καθ' ἓνα δεξιουμένη / μετὰ δακρύων διέσωσε τὴν ψυχὴν μόλις.

Hypereidés, a szónok a szülői házból elkergette fiát, Glaukippost, és Myrrhinét, a legdrágább hetérát vette magához. Myrrhinét a városban, Aristagorát a Peiraieusban, Philát pedig Eleusisban tartotta. Philát drága pénzen vásárolta meg, majd felszabadította, sőt később még a házvezetőjének is megtette, miként arról Idomeneus tudósít. A Phryné védelmében elmondott beszédében Hypereidés megvallja, hogy szereti a nőt, és amikor az imént említett Myrrhinét a házába vitte, még egyáltalán nem hunyt ki benne az iránta érzett szerelme. Phryné Thespiaiból származott. Mikor Euthias halálbüntetés terhe mellett megvádolta, felmentették. Hermippos szerint Euthias ezért úgy megdühödött, hogy soha többé pert már nem indított. Hypereidés pedig, amikor Phrynét védte, mivel a szavaival semmit nem ért el, és már előre lehetett tudni, hogy a bírák le fogják szavazni, jól látható helyre elővezette a nőt, és a fehéreneműjét széttépve feltárta meztelen kebleit. Így, Phryné látványával megerősítve elsőpró hatással adta elő szánalomkeltő zárszavait, amivel babonás félelmet ébresztett a bírákban, hogy Aphrodité papnőjének és szolgálójának kedvezzenek, szánják meg, és ne végezzék ki. Phryné felmentése után hoztak is egy rendeletet, amelyben megtiltották, hogy a védők beszédükben bárki iránt szánalmat ébresszenek, és a vádlott, legyen az férfi vagy nő, látható legyen, amikor ítéliknek felette. Valóban, Phryné még szebb volt ott, ahol nem vehették szemügyre. Ezért aztán nem is lehetett egykönnyen meztelenül látni: olyan felsőruhát viselt, amely testét teljesen elfedte, és soha nem fordult meg közfürdőben. Az eleusisi és a Poseidón-ünnepen azonban a teljes görögség szeme láttára levette a ruháját, kibontotta a haját, és besétált a tengerbe: bizony róla festette meg Apellés a tenger hullámaiból felbukkanó Aphroditét. A szobrász Praxitelés is szerette őt, róla mintázta a knidosi Aphroditét, és Erós színpad előtt álló szobrának talpzatába ezt vésette: *Praxitelés tökéletesen megformálta azt az Eróst, amely elérte, önnön szívéből merítette a mintát Phrynének adva fizetségemül engem* [a szobrot]. A szerelmet ébresztő vonzalmat immár nem nyíllal lövöm, hanem azzal, hogy feszülten bámulnak. Felajánlotta neki azt is, hogy válasszon az alkotásai közül: Eróst akarja-e, vagy a Triposok útján álló Satyrost. Phryné Eróst választotta, majd a szobrot fogadalmi ajándékkul Thespiaiban állíttatta fel. Magáról Phrynéről a rajongói készítették szobrot, amelyet aranyba öntve, pentelikoni márványoszlopon Delphoiban állíttattak fel. Az alkotó Praxitelés volt. Mikor ezt Kratés, a cinikus filozófus megsemmisítette, ennyit mondott: a görög féktelenség fogadalmi ajándéka. Ez a szobor a spártai király, Archidamos és Philippos, Amyntas fia között állt, a felirata pedig ez volt: „Phryné, Epiklés lánya, a theszipiai”, miként azt Alketas a *Delphoi fogadalmi ajándékok* című művének második könyvében megírta. Apollodóros a *Hetérák* című művében két Phrynét említ. Egyikük beceneve Klausigelós (*Sírósmosoly*), a másiké Saperdios (*Ajóka*) volt. Másfelől Hérodikos a *Vígjátéki szereplők* című művének hatodik könyvében azt állítja, a szónokoknál szereplő Phryné neve Séstos (*Megkopasztó*) volt, aki onnan kapta a nevét, hogy ügyfeleit aprólékos gondnal mindenüktől megkopasztotta, és a másik volt a theszipiai. Phryné valóban ropant gazdag volt, felajánlotta, hogy felépítteti Thébait, ha feliratban örökíti meg:

Alexandros lerombolta, Phryné, a hetéra pedig újjáépíttette. Legalábbis így tudósít Kallistratos a *Hetérák* című művében. Timoklés, a vígjátékiró is megemlíttette gazdagságát a *Neaira* című darabban – idéztem már a helyet –, de így ír Amphis is a *Kuris* című darabjában is. Gryllión, az Arés dombi tanács egyik tagja is Phryné meghitt asztaltársai közé tartozott éppúgy, miként Satyros, az olynthosi színész tette Pamphilé oldalán. Aristogeitón a Phryné ellen elmondott vádbeszédében azt mondja, hogy a becsületes neve Mnésareté volt. Azt is pontosan tudom, hogy az útleíró Diodóros az Euhtias szerzősége alatt számontartott beszédet Anaximenésnek tulajdonítja. A vígjátékiró Poseidippos pedig az *Ephesosi nő* (*Ephesia*) című darabjában így ír Phrynéről: *Phryné volt közülünk korábban messze a legragyogóbb hetéra. Légy bár fiatalabb az akkori időknél, a perről bizonyosan hallottál. Bár úgy tűnt, mélyen megrontott életeket, az esküdtbírásgot ujjá köré csavarta, majd a bírakat egyenként köszöntve, könnyek között, nagy nehezen megmentette a lelkét.*⁴

Ps.-Plutarchos összegzése (lásd a függelékben fr. 171.):

ὡμιληκῶς δὲ καὶ Φρύνῃ τῇ ἑταίρᾳ ἀσεβεῖν κρινομένη συνεζητάσθη· αὐτὸς γὰρ τοῦτο ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου δηλοῖ· μελλούσης δ' αὐτῆς ἀλίσκεσθαι, παραγαγὼν εἰς μέσον καὶ περιρρήξας τὴν ἐσθῆτα ἐπέδειξε τὰ στέρνα τῆς γυναικός, καὶ τῶν δικαστῶν εἰς τὸ κάλλος ἀπιδόντων ἀφείθη.

⁴ Poseidippos *Ephesosi nő* című komédiájának egyetlen ránk maradt töredékének görög szövegét PCG VII. 568. Kassel–Austin fr. 13. alapján közlöm. H. von Herwerden: *Collactenea critica, epicritica, exegetica sive Addenda ad Theodori Kockii opus Comicorum Atticorum Fragmenta*. Lugdunum Batavorum 1903. 231. oldalon (a corrigenda-ban) περὶ τοῦ σώματος helyett διὰ τοῦ σώματος (teste által: ti. győzte meg a bírásgot) olvasatot javasol. Kock javaslatát (CAF) III, 339. fr. 10. χάριτι (ti. testének köszönhetően) és a βίους helyett νέους (ti. nem életeket rontott meg, hanem ifjakat). Athenaios Loeb-kiadásában S. Douglas Olson ekképpen fordítja: Even though they thought she did terrible damage to people's lives / she captured the court when she was tried on a capital charge; / and by taking the jurors hands, one by one / she saved her life – although just barely – with her tears. C. Friedrich: *Athenaios, Das Gelehrtenmal Buch XI–XV*. Stuttgart 2000. 221 sk. fordításában: Von uns Hetären war einst Phryne die bekannteste / mit Abstand. Denn wenn du auch jünger bist / als jene Zeiten, hast du wenigstens von dem Prozess gehört. / Obwohl sie ziemlich große Schäden bei den Menschen anzurichten schien, / gewann sie das Gericht, als es ums Leben ging ... / Und jedem einzelnen der Richter reichte sie die Hand / und unter Tränen rettete sie ihre Seele noch zu guter Letzt. Bár a szakirodalomban épp Poseidippos „hallgatását” tekintik egyértelmű bizonyítéknak arra, hogy Hypereidész nem tépte le Phryné ruháját – hiszen ilyen nagyszerű jelenetet aligha hagyott volna említetlenül –, a komédiáról versei keresetten kétértelműek. (Bár Kaibel, Athénaios kiadója azt feltételezte, hogy kiesett valami a szövegből a τὴν ἡλκίαν εἶλε περὶ τοῦ σώματος sor után, a szöveg így is megáll.) Az „életért” (értsd a halálbüntetés ellen) küzdeni egy perben (ἀγωνίζεσθαι περὶ θανάτου) és a homérosi áthallás: „legyőzni az ellenséget a test körül / a testért” (mindenekelőtt a holttestért) vívott küzdelemben (ἐλεῖν περὶ τοῦ σώματος) kifejezések találunk itt egymásra. A magyar fordításban ezért használtam az „ujja köré csavarta” kifejezést. Ekképpen értve zökkenőmentesen következőes a folytatás is: miután testével „ujja köré csavarta és legyőzte a bírakat”, egyenként köszöntve őket megmentette a lelkét, azaz összességében az életét.

Mivel Phrynével, a hetérával is volt intim viszonya, amikor őt istenkáromlással perbe fogták, mellé állt a megpróbáltatásban. Ezt maga jelenti ki beszéde elején. Már-már készültek elítélni a nőt, amikor középre vezette, és széttépve ruháját felfedte kebleit; a szépségtől elkápráztatott bírák felmentették Phrynét.⁵

Miként fent említettem, a ruhaletépést már Lipsius életrajzírói találmánynak tartotta. A színes történet alapja a csaknem *consensus philologorum* szerint egyfelől a drámai (komikus és tragikus) előképekben, másfelől a vádlottaknak a szónoki beszédeket lezáró, szánalomkeltő könyörgéseiben keresendő. Valójában a szánalmas (?) látványt nyújtó Phryné könyörgését – és a szónok ezzel összefüggésben álló, szokványos zárszavait – a későbbi életrajzírók, Hermippos, majd őt követve Idomeneus színezhették ki. A kezében a perdöntő érv ugyanakkor csupán *argumentum ex silentio*. A Phryné-perre utaló első, Kr. e. 290 körül keletkezett testimonium ugyanis – Poseidippos *Ephesosi nő* című komédiájának fent idézett részlete –, bár Phryné hatáskeltését ecseteli, hallgat a ruha letépéséről. Jóllehet épp ennek a mozzanatnak várhatná a néző és olvasó igazán komikus kidolgozását – legalábbis, ha megtörtént volna.

Annyit azonban Poseidippos testimoniuma megerősít, hogy a szánalomkeltés, a vádlott fellépése, könyörgése valóban megtörténhetett. (Ráadásul – értelmezésemben – kifejezetten úgy fogalmaz, a törvényszéket „ujja köré csavarta”.) Az együttérzést kiváltó megjelenés, a fájdalom, az önsajnálát és a gyász jeleként vagy – másfelől – a hazáért vállalt fáradalmak bizonyítékaként (sebesülések feltárása) megszaggatott ruházat, az elhanyagolt külső bevett formája lehetett a zárszavakat kísérő *extra orationem* érvelésnek, miként azt már Kowalski és őt követően sokan leszögezték, és irodalmi párhuzamokkal bőségesen alátámasztották.⁶ Múltán szakirodalmi közhely tehát: Phryné ruháját Hypereidés nem tépte szét, bármennyire vált is a jelenet – az életrajzírók közreműködésével – a művészek élénk képzeletét meghihető forrássá Alkiphrontól egészen Jean-Léon Gérômig. Azt azonban bátran feltételezhetjük, hogy Hypereidés nagyon is tudatosan számíthatott a hatásra, amelyet Phryné szánalmas, megtépázott (?) megjelenése kiváltott. Ragyogó szépségéhez ugyanis nem férhet kétség akkor sem, ha erős kritikával kell kezelnünk, hogy Apellés és Praxitelés modellje egyaránt ő volt (az sem bizonyított, hogy két vagy egy Phryné létezett). Raubitscheknek alighanem igaza van, hogy Athénaios összegzésében a *τὴν ὑποφῆτιν καὶ ζῆκοπον Ἀφροδίτης* (*Aphrodité papnője és szolgálója*) markáns kifejezés – ha nem is szó szerinti idézet – erős áthallás lehet Hypereidés elhangzott beszédéből. A hasonló sejtéseket megfogalmazó kutatókkal együtt magam is arra hajlok, hogy Hypereidés – magától értetődően – hatáskeltő fegyverként használta Phryné szépségét. Ha nem is ez volt a par excellence *ultima ratio*, a többi gondosan előkészített eszközt jól erősítette.

⁵ A görög idézet első kifejezése, a ὠμοληκός Bücheler konjektúrája, miként azt a szövegkiadás apparatus criticusában jelzem. A Plutarchos-kéziratok olvasatai és más szövegkiadók javításaival szemben Jensen álláspontját követem.

⁶ Kowalski: i. m. (2. jegyz.) *passim*.

Az alábbiakban a beszéddel kapcsolatos irodalmi hagyomány másik megkérdőjelezett elemét vizsgálom: szeretője volt-e Hypereidés Phrynének. Az igazságot nyilván nem fogjuk megtudni, és voltaképpen – méltán tűnhet úgy – az esetleges válasznak irodalmi jelentősége is korlátozott. Mégis, a feltárás Hypereidés érvelési stratégiáját, ügyes hangulatkeltését, sokszor alkalmazott meghökkentő és élcelődő stílusát, illetve Alkiphrón, a szofista levélíró művészi leleményességét árnyalhatja.

A mértékadó filológiai álláspont szerint a szerelmi háromszög, amely a hetérát egyaránt szerető Hypereidés, Euthias (a vádló) és Phryné között alakult ki, merő képzelet. Ennek az anekdotának a hátterében is az athéni demagógokról önálló értekezést író Idomeneus áll, akit különös igyekezet sarkallt, hogy az általa bemutatott közsereplőkről vaskos példákkal bizonyítsa: a szerelemben egytől egyig zabolátlanok voltak. Cooper meggyőzően vezeti le, hogy Idomeneus hamisításai egyes esetekben kétséget kizáróan tetten is érhetők (ilyen a Démosthenésszel kapcsolatos állítás, tudniillik szerelemféléstől kiverte riválisa fél szemét, ami Aiskhinés szövegének félreértéséből keletkezhetett). Idomeneus éppúgy szerepelteti Aspasiát Periklés mellett, miként Phrynét szerepeltethette Hypereidés mellett. Az életrajzíró Hypereidés beszédének szövegében Phrynével kapcsolatban is félreérthetett valamit, és ebből kerekítette le a szerelmi kört. Később pedig Idomeneust követve mindenki már tévúton járt: nemcsak Athénaios, hanem Alkiphrón és a Hermogenészhez magyarázatokat író Syrianos is (lásd a függelékben fr. 172.).

Bármennyire megalapozottak azonban a biográfusok találmányaival kapcsolatos érvek, úgy gondolom, ha a hagyománynak ezt az elemét is megkérdőjelezzük, túllövünk a célon. Hypereidés és Phryné szerelmi kapcsolata mellett ugyanis filológiai érvek és a Hypereidésre jellemző, beszédei sava-borsát jelentő szónoki jellegzetességek egyaránt szólnak.

Athénaios szövegében (lásd a függelékben fr. 171.) az ἐν δὲ τῷ ὑπὲρ Φρύνης λόγῳ Ὑπερείδης ὁμολογῶν ἐρᾶν τῆς γυναικὸς καὶ οὐδέπω τοῦ ἔρωτος ἀπηλλαγμένος τὴν προειρημένην Μυρρίνην εἰς τὴν οἰκίαν εἰσήγαγεν ... (A Phryné védelmében elmondott beszédében Hypereidés megvallja, hogy szereti a nőt, és amikor az imént említett Myrrhinét a házába vitte, még egyáltalán nem hunyt ki benne az iránta érzett szerelme) megfogalmazás egyértelműen azt sugallja, hogy a szerző (Athénaios) forrása (Idomeneus vagy más a nevesített hivatkozások gazdag sorából) közvetlenül a beszédből vette az állítást. Ezek szerint Hypereidés nemcsak azt mondta, hogy szereti Phrynét (az accusativus cum infinitivóban foglalt infinitivus [ἐρᾶν] a klasszikus nyelvhasználatban jelen időt takar), hanem azt is hozzátette, még nem hunyt ki iránta érzett szerelme, amikor Myrrhinét házába vitte. Myrrhiné képletes vagy valós fellépése később minden bizonnyal alaposan megmozgatta a biográfusi képzeletet, és a több hetérát *egyszerre* kitartó Hypereidés alakjához vezetett, de vajon miért és főként hogyan találta volna ki önmagától Idomeneus, hogy Hypereidés a beszédben Phryné iránti, *nem múltó* vonzalmáról beszélt Myrrhiné kapcsán is. Másfelől tény, hogy Ps.-Plutarchos testimoniumának kulcskifejezése modernkori szövegjavítás eredménye: ὡμιληκῶς. Mégis az „Ezt maga jelenti ki beszéde elején” megfogalmazást Jensen apparatusba foglalt véleményét elfogadva (ita αὐτὸς γὰρ

κτέ. referuntur ad ὠμιλῆκώς) magam is a szerelmi viszonyra, annak megvallására értem. Nehéz ennek a megfogalmazásnak a hitelét megkérdőjelezni, még akkor is, ha Idome-neust vagy Hermippost vélelmezzük a forrásvidéken.

Hasonlókat állapíthatunk meg Syrianos testimoniumáról is (lásd a függelékben fr. 172.). A szónoklattani szakíró Hermogenést magyarázva példát keres, majd talál az „egyenlőség vonása” gondolatalakzathoz.

Ῑπερείδης δὲ πάλιν ἐν τῷ ὑπὲρ Φρύνης ἐξισάζοντος τοῦ ὅτι αὐτός τε καὶ Εὐθίας ὠμιλῆκότες ἦσαν τῇ Φρύνῃ – ἐταίρα δὲ ἦν αὕτη ἐκ Θεσπιῶν διαφέρουσα τῷ κάλλει καὶ ἐπακμάσασα Λαΐδι· ἀναθέντων <δὲ τῶν> Ῑλλήνων ἐν Δελφοῖς αὐτῆς εἰκόνα καὶ ἐπιγραφάντων ‘Φρύνη Ῑπικλέους Θεσπικῆ’ Κράτης ὁ κύων ὑπέγραψεν ‘ἐκ τῆς τῶν Ῑλλήνων ἀκρασίας’ – Ῑπερείδης οὖν ὁ ῥήτωρ ἐν τῷ ὑπὲρ αὐτῆς λόγῳ εὐρών τινα διαφορὰν ἔφυγε τὸ ἐξισάζον φήσας ‘οὐ γὰρ ὁμοῖον ἐστὶ τὸν μὲν ὅπως σωθήσεται ἐκ παντὸς τρόπου ζητεῖν, τὸν δὲ ὅπως ἀπολέσειεν.’

További példát találunk Hypereidés Phryné védelmében elmondott beszédében. Mikor valaki egyenlőséget vont közte és Euthias között, tudniillik mindketten Phryné szeretői voltak – ez a ragyogó szépségű hetéra Thespiából származott, és Lais kortársa volt; mikor a görögök Delphoiban szobrot állítottak neki és rávésték: „A thespiai Phryné, Epiklés lánya”, Kratés, a cinikus filozófus a felirat alá odaírta: „a görögök féltelenségéből” –, lám, Hypereidés, a szónok a védőbeszédében csak talált némi különbséget, és a következőket mondva elkerülte, hogy egyenlőséget vonjanak közöttük: „egyáltalán nem hasonló az, ha az egyik minden áron a megmentésére, a másik pedig az elveszejtésére törekszik.”

Egyértelmű, hogy Syrianos arról a szerelmi „közös nevezőről” beszél, amely a vádlót és a védőt összeköti. A testimonium hitelét aligha meggyőző azzal megkérdőjelezni, hogy lám, egyfelől a biográfusi hagyomány a Kratést említő kitérő alapján egyértelműen jelen van, így ebből az következik, hogy Syrianos a beszéd idézett mondatát épp e – célzatosan hamisító – biográfusi hagyomány miatt értette félre.⁷ Vagyis nem Syrianos maga értette el a Hypereidéstől megvallott viszonyt, mert az nem is szerepelt a beszédben, hanem Idomeneus befolyása alatt félreértette, amit olvasott. Ez a Hypereidéstől származó példa azonban – szemben az *extra orationem* hatáskeltéssel, a ruhaletépéssel – másutt nem fordul elő a szónoklattani irodalomban. Az idézetet véleményem szerint Syrianos minden bizonnyal saját olvasmányáiból vagy egy szónoki példatár alapján maga, tudatosan gyűjtötte és használta fel.

Ha Syrianos hitelét ekképpen alá lehet ásni, Alkiphrón irodalmi levelei végképp nem nyomhatnak sokat a latban. Pedig Churchill Babington (lásd a függelékben fr. 179.) véleményem szerint is méltán feltételezte, hogy a Phrynével és Hypereidésszel kapcsolatos fiktív levelek szövegezésében a beszéd töredékei, áthallásai lappanghatnak.⁸

⁷ Cooper: i. m. (2. jegyz.) 310.

⁸ Szemben O’Connel: i. m. (2. jegyz.) 116 véleményével, akinek a vitatott Pollux-hellyel kapcsolatban körmönfontan megfogalmazott – a szakirodalomban mérsékelt tetszést arató – hasonló sejtését a fragmentumok közé felvettem, lásd a függelékben fr. 174.

Alkiphrón 4.1

<Φρύνη Πραξιτέλει>

... μὴ δείσης· ἐξείργασαι γὰρ πάγκαλόν τι χρῆμα· οἷον ἤδη τίς σοι τῶν πρόποτε; οὐδεὶς· τῶν κατὰ χειρῶν πονηθέντων τὴν σεαυτοῦ ἐταῖραν ἰδρύσας ἐν τεμένει· μέση γὰρ ἔστηκα ἐπὶ τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ἑρωτος ἅμα τοῦ σοῦ. μὴ φθονήσης δέ μοι τῆς τιμῆς· οἱ γὰρ ἡμᾶς θεασάμενοι ἐπαινοῦσι Πραξιτέλη, καὶ ὅτι τῆς σῆς τέχνης γέγονα οὐκ ἄδοξοῦσί με Θεσπιεὺς μέσην κεῖσθαι θεῶν. ἐν ἔτι τῇ δωρεᾷ λείπει, ἐλθεῖν σε πρὸς ἡμᾶς, ἵνα ἐν τῷ τεμένει μετ' ἀλλήλων κατακλινώμεν· οὐ μισνοῦμεν γὰρ τοὺς θεοὺς οὕς αὐτοὶ πεποιήκαμεν. ἔρρωσο.

Phryné Praxiteléshez

Ne félj, mert csodálatos dolgot alkottál! Vajon bárki valaha is készített ilyet? Senki! Két kezed munkájával – szent helyen – a társnődnek szobrot emeltél. Mert ott állok Aphrodité és Erós között, akik ugyancsak tőled vannak. Ne irigyeld azonban tőlem ezt a megtiszteltetést: mert akik minket megcsodálnak, Praxitelést dicsérik, és mivel a te művészetedből születtem, Thespiai lakói sem ütköznek meg azon, hogy az istenek között vagyok. Egy hía van már csak az ajándéknak: gyere el hozzánk, hogy a szent helyen egymással szerelembe vegyüljünk. Hiszen nem szennyezzük be az isteneket, akiket magunk alkottunk. Ég veled!

Alkiphrón 4.3

Βακχίς Ὑπερείδῃ

Πᾶσαί σοι ἴσμεν αἱ ἐταῖραι χάριν καὶ ἐκάστη γε ἡμῶν οὐχ ἤττον ἢ Φρύνη. ὁ μὲν γὰρ ἄγων μόνης Φρύνης, ὃν ὁ παμπόνηρος Εὐθίας ἐπανεῖλετο, ὁ δὲ κίνδυνος ἀπασῶν. εἰ γὰρ αἰτοῦσαι παρὰ τῶν ἐραστῶν ἀργύριον οὐ τυγχάνομεν ἢ τοῖς διδοῦσιν αἱ τυγχάνουσαι ἀσεβείας κριθησόμεθα, πεπαῦσθαι κρεῖττον ἡμῖν τοῦ βίου τούτου καὶ μηκέτι ἔχειν πράγματα μηδὲ τοῖς ὁμιλοῦσι παρέχειν. νῦν δ' οὐκέτι τὸ ἐταιρεῖν αἰτιασόμεθα ὅτι πονηρὸς Εὐθίας ἐραστὴς εὐρέθη, ἀλλ' ὅτι ἐπεικὴς Ὑπερείδης ζηλώσομεν. πολλὰ τοίνυν ἀγαθὰ γένοιτό σοι τῆς φιланθρωπίας. καὶ γὰρ ἐταῖραν χρηστὴν σεαυτῷ περιεσώσω, καὶ ἡμᾶς ἀμειβομένους σε ἄντ' ἐκείνης παρεσκεύασας. εἰ δὲ δὴ καὶ τὸν λόγον γράψαις τὸν ὑπὲρ τῆς Φρύνης, τότε ἂν ὥς ἀληθῶς χρυσοῦν αἱ ἐταῖραι στήσαιμεν ὅπῃ ποτὲ βούλει τῆς Ἑλλάδος.

Bakchis Hypereidéshez

Mi, hetérák, mindannyian hálásak vagyunk neked, igen, egytől egyig, nem kevésbé, mint Phryné. Mert bár a perben, amelyet az aljas Euthias kezdeményezett, csak Phryné volt a vádlott, mindannyian veszélyben forogtunk: ha ugyanis szeretőinktől nem kapjuk meg a jogos fizetséget, vagy ha a vevők a fizetség után

istenkáromlás vádjával bíróság elé állítanak, jobb nekünk, ha felhagyunk ezzel a szakmával, és többé már sem magunknak, sem szeretőinknek nem okozunk gondot. Most azonban már nem kárhoztatjuk tovább magunkban a társkereső szolgáztatást azért, mert Euthias hitvány szeretőnek bizonyult: ellenkezőleg, a derék Hypereidés miatt buzgólkodni fogunk. Hála legyen neked emberségedért: mert bizony kiváló társnőt mentettél meg magadnak, és minket is megnyertél, hogy viszonzzuk érte a jószágodat. És ha még le is írnád Phryné védőbeszédét, akkor bizony – igaz szavunkra mondjuk – mi, hetérák, aranyba öntetnénk ott, ahol csak akarod Hellasban.

Alkiphrón 4.4

Βακχίς Φρύνη

Οὐ τοσοῦτόν σοι τοῦ κινδύνου συνηχθέσθην, φιλάτη, ὅσον ὅτι πονηροῦ μὲν ἀπηλλάγης ἐραστοῦ, χρηστὸν δὲ εὖρες Ὑπερίδην, συνήσθην. τὴν γὰρ δίκην σοι καὶ πρὸς εὐτυχίαν γεγονέναι νομίζω· διαβόητον γὰρ σε οὐκ ἐν ταῖς Ἀθήναις μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἑλλάδι ἀπάσῃ ὁ ἀγὼν ἐκεῖνος πεποίηκεν. Εὐθίας μὲν οὖν ἱκανὴν τιμωρίαν δώσει τῆς σῆς ὀμιλίας στερούμενος· ὑπὸ γὰρ ὀργῆς μοι δοκεῖ κινηθεῖς διὰ τὴν ἔμφυτον ἀμαθίαν ὑπερᾶραι τὸ μέτρον τῆς ἐρωτικῆς ζηλοτυπίας. καὶ νῦν ἐκεῖνον ἐρῶντα μᾶλλον εὖ ἴσθι ἢ Ὑπερίδην. ὁ μὲν γὰρ διὰ τὴν τῆς συνηγορίας χάριν δῆλός ἐστι σπουδάζεσθαι βουλόμενος καὶ ἐρώμενον ἑαυτὸν ποιῶν, ὁ δὲ τῷ ἀποτεύγματι τῆς δίκης παρῶξυνται. προσδέχου δὴ πάλιν ἀπ' αὐτοῦ δεήσεις καὶ λιτανείας καὶ πολὺ χρυσίον. μὴ δὲ καταδιαιτήσης ἡμῶν, ὦ φιλάτη, τῶν ἐταιρῶν, μηδὲ Ὑπερίδην κακῶς δόξαι βεβουλεῦσθαι ποιήσης τὰς Εὐθίου ἱκεσίας προσιεμένη, μηδὲ τοῖς λέγουσί σοι ὅτι, εἰ μὴ τὸν χιτωνίσκον περιρρηξάμενη τὰ μαστάρια τοῖς δικασταῖς ἐπέδειξας, οὐδὲν <ἂν> ὁ ῥήτωρ ὠφέλει, πείθου. καὶ γὰρ αὐτὸ τοῦτο ἵνα ἐν καιρῷ γένηταί σοι ἡ ἐκεῖνου παρέσχε συνηγορία.

Bakchis Phrynéhez

Kedvesem, mikor veled együtt éreztem, nem viselt meg annyira a téged fenyegető veszedelem, mint amennyire megörvendtem, hogy megszabadultál az aljas szeretőtől, és a derék Hypereidés lett a tiéd. Úgy gondolom ugyanis, kifejezetten a szerencsédre vált a per: mert a nevezetes tárgyalásnak köszönhetően nemcsak Athénban, hanem egész Hellasban híres vagy. Ami pedig Euthiaszt illeti, kellően meg fog bünhődni azáltal, hogy nem lehet veled: a vele született ostobasága miatt ugyanis dühében mértéktelen szerelmi féltékenység szállta meg. Biztos lehetsz abban, hogy ő most jobban szeret, mint Hypereidés. Emez ugyanis egyértelműen a védőbeszéd iránti hálát készül learatni, és elvárja, hogy a szeretőd lehessen, amazt

viszont a perbeli kudarc tüzei. Ismét könyörgésekre, rimázkodásokra és rengeteg pénzre számíthat sz tehát tőle. De, kedvesem, ne váltsd hetéraérdekeinket aprópénzre, és ne hazudtold meg Hypereidés kiállását azzal, hogy Euthias könyörgésére hajlanál. És bizony azoknak se higgy, akik azt mondják neked: ha az ingedet szétszakítva nem mutattad volna meg a bírának a kebleidet, semmit sem ért volna el a szónok. Mert bizony azt is, hogy ez a legmegfelelőbb időzítésben történt, épp Hypereidés támogató szónoklatának köszönhető.

Alkiphrón 4.5

Βακχίς Μυρρίνη

Μὴ δὴ κρείττονος εἶη σοι τυχεῖν ἐραστοῦ, δέσποινα Ἀφροδίτη, ἀλλ' Εὐθίας σοι ὄν νῦν περιέπεις συγκαταβίῳ. τάλαινα γυνὴ τῆς ἀνοίας, ἥτις τῷ τοιοῦτῳ θηρίῳ προσέφθαρσαι. – πλὴν ἴσως τῷ κάλλει πεπίστευκας – Φρύνην γὰρ στέρξει δῆλον ὅτι Μυρρίνην ὑπεριδών. ἀλλ' ἔοικας κνίσαι τὸν Ὑπερείδην βεβουλήσθαι ὡς ἔλαττόν σοι νῦν προσέχοντα. κάκεινος ἐταίραν ἔχει ἀξίαν ἑαυτοῦ καὶ σὺ ἐραστὴν σοὶ πρέποντα. αἵτησόν τι παρ' αὐτοῦ, καὶ ὅψει σεαυτὴν ἢ τὰ νεώρια ἐμπερηκυῖαν ἢ τοὺς νόμους καταλύουσιν. ἴσθι γοῦν ὅτι παρὰ πάσαις ἡμῖν ταῖς τὴν φιλάνθρωποτέραν Ἀφροδίτην προτιμώσαις μεμίσησαι.

Bakchis Myrrhinéhez

Aphrodité úrnőre, bizony soha ne találj jobb szeretőre! Euthias, aki után most futsz, élje le veled az életet. Szerencsétlen, ostoba nő, aki ilyen gazember miatt vagy oda – talán bizony szépségedben bíztál –, hiszen Myrrhinén átnézve nyilvánvalóan Phrynét fogja szeretni. Vagy mégis, mintha az lenne a feltett szándékom, hogy Hypereidést bosszantsd, mert most kevésbé törődik veled. Neki is megvan a hozzá méltó hetérája, és neked is megvan a hozzá illő szeretőd. Kérj csak tőle valamit, és nyomban azon kapod magad, hogy vagy a hajógyárat gyújtottad fel, vagy az alkotmányt számoltad fel. Tudd meg hát, hogy mi mindannyian, akik az emberszerető Aphroditét tiszteljük, meggyűlölünk.

A hazaárulási vádak (eisangelia) főbenjáró elemeit – a hajódokkok felgyújtása, az államcsíny –, másfelől a hetéraélet velejáróinak párhuzamát, Euthias kiforgatott vádaskodását aligha magától találta ki a szofista levélíró: „Neki is megvan a hozzá méltó hetérája, és neked is megvan a hozzá illő szeretőd. Kérj csak tőle valamit, és nyomban azon kapod magad, hogy vagy a hajógyárat gyújtottad fel, vagy államcsínyt hajtottál végre.” Más megfogalmazások mellett az imént idézettek is minden bizonnyal Hypereidés beszédéből származnak. A levelek szövegéből hamisíthatatlanul a közvetlen olvasmányélmény érződik. A szerző saját maga olvashatott a szereplők után, és a tör-

ténet legtisztább, kézenfekvő forrása a Phryné védelmében elmondott beszéd lehetett, amelynek meglétére hamiskásan utal is (4.3 εἰ δὲ δὴ καὶ τὸν λόγον γράψαις τὸν ὑπὲρ τῆς Φρύνης). Erőltetettnek hat mindezt megkérdőjelezni, ezáltal pedig a Hypereidés, Phryné és Euthias közötti szerelmi háromszöget merő képzetnek tekinteni.

Hypereidésnek azokat a jellemzőit, mesterfogásait, amelyekkel mindenkin túltett, Ps.-Longinos (34. 3–4) ragadta meg a Démostenés számára kedvezőtlen összehasonlításában:

ὁ δὲ Δημοσθένης ἀνηθοποίητος, ἀδιάχυτος, ἥκιστα ὕγρὸς ἢ ἐπιδεικτικός, ἀπάντων ἐξῆς τῶν προειρημένων κατὰ τὸ πλεόν ἁμοιρος· ἔνθα μέντοι γελοῖος εἶναι βιάζεται καὶ ἀστεῖος οὐ γέλωτα κινεῖ μᾶλλον ἢ καταγελάται, ὅταν δὲ ἐγγίξειν θέλη τῷ ἐπίχαρις εἶναι, τότε πλεόν ἀφίσταται. τὸ γέ τοι περὶ Φρύνης ἢ Ἀθηνογένους λογίδιον ἐπιχειρήσας γράφειν ἔτι μᾶλλον ἢ Ὑπερείδην συνέστησεν.

Démostenés viszont jellemzőerő híján van, nem kiapadhatatlan, a legkevésbé folyékony vagy pompázatos, egyszóval a fent sorjában említett tulajdonságokból jóformán semmi sincs benne. Ahol mégis erővel mulatságos vagy szellemes akar lenni, ott nem annyira megnevettet, mint inkább nevetség tárgya lesz, s mikor meg akarja közelíteni a kecsességet, akkor távolodik el tőle a legjobban. Ha a Phryné vagy Athénogenés érdekében elhangzott kis védőbeszédet ő próbálta volna megírni, még jobban kidomborítaná Hypereidés jelentőségét (Nagy Ferenc fordítása).

Az ókori esztéta találó jellemzését követve a modern kutatók is rendre a Phryné-beszéd könnyedségét hangsúlyozzák, azokra az elemekre hívják fel figyelmet, amelyekkel Hypereidés vélhetően nevetségessé és komolytalanná tette a vádló személyét és a vádpontokat – bármik is voltak azok. Egy áthallás egészen biztosan alátámasztja ezt a kifinomult ironizálást. Ha elfogadjuk Alkiphrón fent idézett levelének (Bakchis Myrrhinéhez) sorait, tudniillik a hazaárulási perekre vonatkozó élcelődés a Phryné-beszédből származik, hamisítatlan, vissza-visszatérő hypereidési érvre bukkanunk. Az újabb tanulmányok szerzőivel egyetértve állíthatjuk, hogy az eszköz megegyezik az Euxenippos védelmében alkalmazottal. Ott a vádló bizonyos álomlátás miatt perelte be a vádlót hazaárulási pertípusban (eisangelia). A védelem, Hypereidés pedig a pertípus alkalmazásának visszatetsző és nevetséges példáinak felsorolása után Euxenippos „bűnét” egészen más, komolytalan megvilágításba helyezi. Olyannyira átgondolt stratégia ez, hogy a szónoknak köszönhetjük az eisangelia eljárásra vonatkozó törvény szövegét is, amelyet egyedül Hypereidés idéz ilyen teljes (Euxenippos-beszéd), illetve csaknem teljes (Phryné-beszéd) formában.

Ugyanilyen, hamisítatlanul keresetlen hypereidési felütésnek érzem, hogy a szónok a hallgatóság meglepetésére váratlan önvallomást tett a Phrynéhez fűződő viszonyáról. Hypereidés a beszédét az említett Euxenippos védelmében könnyed, hétköznapi fordulattal ekképpen indította: „Ami engem illet, tisztelt bírák, ahogy ezt a mellettem ülőknek az imént mondtam, csodálom, hogy nincs már elegetek az efféle hazaárulási perekből.”

A látszólagosan önként adódó, rögtönzött felütés a hétköznapi életvitelű athéni bírák és a szónok közös, józan paraszti gondolkodásmódjának rokonszenvet ébresztő kinyilatkoztatása. *Mutatis mutandis* ugyanennek a hatásnak az elérésére törekedhetett a Phryné-beszéd nyitánya: αὐτὸς γὰρ τοῦτο ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου δηλοῖ (*Ezt maga jelenti ki beszéde elején*). Az „önleplezés” ráadásul hamiskás is volt, hiszen a hallgatóság körében a szerelmi szál közismert tény lehetett. Ezek után következhetett Euthias komédiába illő gyarlóságainak ostorozása, így különösen az, hogy szerelmi csalódásában akar bosszút állni Phrynén a mondvacsinált hazaárulási perben. (Sajnálatos, hogy Hypereidéstől csupán az Euxenippos-beszéd kezdete maradt ránk. Hasonló megoldásokkal természetesen más szónoknál is találkozunk.)

További, közvetett érvet is felsorakoztathatunk amellett, hogy a szerelmi kapocs nem feltétlenül életrajzírói találmány, hanem valóság lehetett. Mint minden törvényszéki per esetében, úgy itt is sokan méltán keresnek a háttérben politikai indítatást. Számos példa támasztja alá, hogy a politikai ellenfelek egymás közötti leszámolásának áldozata, szenvedő alanya megannyiszor a megtámadott politikus segítője, barátja, köz-elállója volt. A legkézenfekvőbb párhuzam az Apollodóróستól megvádolt Neaira esete. Ha politikai támadást vélelmezünk Hypereidés ellen, tovább kérdezhetünk: vajon miért volt fontos Phryné személye a szónoknak? Aligha a pénzre volt szüksége.

Végül érdemes Ps.-Longinos testimoniumához visszatérnünk: τὸ γέ τοι περὶ Φρύνης ἢ Ἀθηνογένους λογιδίον (*A Phrynéről vagy Athénogenésről szóló beszédecské / könnyed beszéd*). Az Athénogenés- és a Phryné-beszéd együttes példája a közös, könnyeden színpadias, drámai elemek használatára is utalhat. Az Athénogenés-beszéd szinte az újkomédia prózai átírat (a drámai elemek alkalmazása kapcsán azonban akár a Timandros elleni beszédre is gondolhatunk).⁹ A Phryné „sujet”-ben is számos komédiaszereplőt és jelenetet vélelmezhetünk, nemcsak a hetérát, a hősszerelmest, hanem a hoppon maradt szeretőt is. A tragikus hősnőkre jellemző száanalomkeltő fellépés esetleges árnyalatait nem is említve, amelyeket soha nem fogunk megismerni. Hypereidés igazi *ultima ratio*ja az érvelésben és a meggyőzésben a szórakoztató, a hallgatóság számára azonnal befogadható és akarva-akaratlan felismerhető, de a szónoki műfaj keretein belül maradó színpadias elemek alkalmazása lehetett.

HORVÁTH LÁSZLÓ
ELTE BTK Görög Tanszék
ELTE Eötvös József Collegium
horvathl@eotvos.elte.hu

⁹ Vö. Horváth L.: Komikus áthallások a szónoki érvelésben. Hypereidés Athénogenés elleni beszédének felépítése. AT 50 (2006) 33 skk. A Timandros-beszéd drámai jellegzetességeit tárgyaló tanulmány megjelenés alatt áll.

FÜGGELÉK

LX. ΥΠΕΡ ΦΡΥΝΗΣ.

de causa cf. Anon. Seguer. 215 Dilts et Kennedy; de orationis indole v. π. ὕψους XXXIV, 3; Quint. X, 5, 2.

171. ὠμιληκῶς δὲ καὶ Φρύνη τῇ ἐταίρᾳ ἀσεβεῖν κρινομένη συνεξητάσθη· αὐτὸς γὰρ τοῦτο ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου δηλοῖ. Vit. X or. 849 E. – ἐν δὲ τῷ ὑπὲρ Φρύνης λόγῳ Ὑπερείδης ὁμολογῶν ἑρᾶν τῆς γυναικὸς καὶ οὐδέπω τοῦ ἔρωτος ἀπηλλαγμένος τὴν προειρημένην Μυρρίνην εἰς τὴν οἰκίαν εἰσήγαγεν. Ath. XIII, 58 (590 D). – διελέχθην αὐτῇ καὶ διειλεγμένος εἰμὶ (de concubitu) ὡς Ὑπερ. Poll. V, 93 Bethe – Ὑπ. δὲ διειλεγμένος ἐπὶ ἀφροδισίων. id. II, 124 Bethe – διαλέγεσθαι καὶ τὸ πλησιάζειν ταῖς γυναιξίν, ὡς Ὑπ. Moeris 195, 8 Bk.

172. Ὑπ. δὲ πάλιν ἐν τῷ ὑπὲρ Φρύνης, ἐξισάζοντος, ὅτι αὐτὸς τε καὶ Εὐθίας ὠμιληκότερες ἦσαν τῇ Φρύνῃ ... εὐρών τινα διαφορὰν ἔφυγε τὸ ἐξισάζον φήσας· οὐ γὰρ ὁμοῖόν ἐστι τὸν μὲν ὅπως σωθήσεται ἐκ παντὸς τρόπου ζητεῖν, τὸν δὲ ὅπως ἀπολέσει. Syrian. ad Herm. IV, 120 W. (II, 31 Rabe).

173. τί γάρ ἐστιν αἰτία αὕτη, εἰ Ταντάλῳ ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς λίθος κρέμαται; Alex. de schem. VIII, 458 W. (III, 26 Sp.) ut διασυρμού exemplum.

174. ἀνεπόπτευτος· Ὑπ. ἐν τῷ ὑπ. Φρύνης. ὁ μὴ ἐποπτεύσας. Harp. (A 136 Keaney); cf. Bekk. Anecd. 398, 11; ἀνεπόπτευτον· τὸ μὴ ὑποπτεῦον· οὕτως Ὑπ. Phot. 1862 Theodoridis, 14; Poll. II, 58 Bethe. ad hoc et fr.

3 fr. 171 ὠμιληκῶς δὲ καὶ Buecheler : ὡς εἰκὸς δὲ καὶ δίκη (v. supra Vit. Hyper. 18) cod. : ὡς εἰκός. <καὶ> δὴ καὶ [δίκη] Φ. Re. et Mau. ita αὐτὸς γὰρ κτέ. referuntur ad ὠμιληκῶς. || 11 fr. 172 haec quoque S ad prooemium refert: explicasse Hyperidem, cur pro Phryne verba faceret. Dixeris potius excusantis esse, cum ipse pariter atque adversarius amore Phrynes captus esset; at nequaquam, inquit Hyperides, eadem ratione amamus (Blass.) | τῷ ὑπὲρ SV, Rabe : τοῖς Walz || 14 ἀπολέσει Walz : ἀπολέσειεν SV, Rabe || 17 fr. 174 ἀνεπόπτευτον τὸ μὴ ἐποπτεῦον. οὕτως ὑπερίδης ET et Bekk. Anecd. et Suda ||

subsequens v. etiam Poll. VIII, 123sq.: οὐ ὕστερον μυστικῶς δικάζοντες ἦσαν ἐκ τῶν ἐπωπτευκότων. τὸ δὲ δικαστήριον περισχοινίζετο, τοῦ μὲν βασιλέως παραγγέλαντος, τῶν δὲ δεσμοδετῶν πληρύντων τὸ δικαστήριον. τὸ δὲ περισχοίνισμα ἀπὸ πεντήκοντα ποδῶν ἐγένετο καὶ οἱ ὑπηρέται ὑφειστήκεισαν, ὅπως μηδεὶς ἀνεπόπτευτος προσή. in his inesse quae fortasse ex Hyperidis oratione derivata sint argumentatus est O'Connel. 25

175. ἐπωπτευκότων· Ὑπ. ἐν τῷ ὑπὲρ Φρ. Harp. (E 128 Keaney).

176. Εὐθίας· Ὑπ. ὑπὲρ Φρ. τῶν ἐπὶ συκοφαντίᾳ διαβεβλημένων ἦν ὁ Εὐθίας. Harp. (E 157 Keaney).

177. Ἰσοδαίτης· Ὑπ. ἐν τῷ ὑπὲρ Φρ. ξενικός τις δαίμων, ᾧ τὰ δημῶδη γύναια καὶ μὴ πάνυ σπουδαῖα ἐτέλει. Harp. (I 23 Keaney). cf. Pohle 36. 30

178. ὁ δὲ Ὑπ. συναγορεύων τῇ Φρύνῃ, ὡς οὐδὲν ἦννε λέγων ἐπίδοξοί τε ἦσαν οἱ δικασταὶ καταψηφιούμενοι, παραγαγὼν αὐτὴν εἰς τοῦμφανές καὶ περιρρήξας τοὺς χιτωνίσκους γυμνά τε τὰ στέρνα ποιήσας τοὺς ἐπιλογικούς οἴκτους ἐκ τῆς ὀψεως αὐτῆς ἐπερρητόρευσεν δεισιδαιμονῆσαι τε ἐποίησεν τοὺς δικαστὰς <καὶ> τὴν ὑποφῆτιν καὶ ζάκορον Ἀφροδίτης ἐλέω χαρισαμένους μὴ ἀποκτεῖναι. Ath. XIII, 59 (590 E); cf. Eustath. ad Il. IV, 579 v. Valk; Vit. X or. 849 E. Alciph. epist. 4.4 fin. Granholm Sext. Emp. adv. rhet. 4. 35

179. Alciph. 4.5 Granholm: αἵτησόν τι παρ' αὐτοῦ (Euthia), καὶ ὄψει σεαυτὴν ἢ τὰ νεώρια ἐμπεπρηκυῖαν ἢ τοὺς νόμους καταλύουσιν. in his inesse quae ex Hyperidis oratione derivata sint monuit Babington. cf. frg. Lycophroneae a Polluce IX, 156 (Bethe) servatum (supra p. ...); add. Lycoph. col. 10, 7. – v. etiam Alciph. 4.3 Granholm: εἰ γὰρ αἰτοῦσαι παρὰ τῶν ἐραστῶν ἀργύριον οὐ τυγχάνομεν ἢ τοῖς διδοῦσιν ἐντυγχάνουσαι ἀσεβείας κριθισόμεθα, πεπαῦσθαι κρεῖττον ἡμῖν τοῦ βίου τούτου καὶ μηκέτι ἔχειν πράγματα μὴδὲ τοῖς ὁμιλοῦσι παρέχειν. 45

180. apud Messalam : Bene fecit Euthia. Quint. I, 5, 61. vertisse Messalam in latinum hanc orationem idem Quint. refert, X, 5, 2.